پژوهشگاه
فضای مجازی

گزارش کوتاه سیاستی ۶-

«اقتصاد زیرزمینی و حکمرانی»

پژوهشگاه فضای مجازی
اردیبهشت ۱۴۰۵

طرح مسئله

- اقتصاد زیرزمینی شامل مجموعه‌ای از فعالیت‌های اقتصادی قانونی یا غیرقانونی است که به دلایل مختلف، از جمله فرار مالیاتی، هزینه‌کردهای بوروکراتیک، ضعف نظارت یا فساد موردی/سیستماتیک، در نظام‌های آماری و حساب‌های ملی ثبت نمی‌شوند.
- با وجود سهم بعضا قابل‌توجه این فعالیت‌ها در ایجاد ارزش افزوده، اقتصاد زیرزمینی خارج از محاسبات رسمی تولید ناخالص داخلی (GDP) باقی می‌ماند.
- اقتصاد زیرزمینی نه صرفاً یک پدیده حاشیه‌ای یا رفتاری، بلکه یک مسئله ساختاری مرتبط با نحوه تنظیم رابطه دولت، بازار و نظام نظارتی است. ارقام قابل‌توجه این اقتصاد در بسیاری از کشورها، ظرفیت سیاست‌گذاری اقتصادی را به شیوه‌ای معنادار تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۱ اهمیت و پیامدهای سیاستی

- در سطح مالیه عمومی، اقتصاد زیرزمینی موجب تضعیف پایه مالیاتی، کاهش توان دولت در تأمین مالی خدمات عمومی و افزایش فشار بر بخش رسمی اقتصاد می‌شود.
- در سطح حکمرانی اقتصادی، بخش قابل‌توجهی از فعالیت‌ها خارج از نظام نظارت رسمی انجام می‌گیرند که این امر اثربخشی سیاست‌های مالی، پولی و تنظیم‌گری را کاهش می‌دهد.
- در سطح نهادی و حقوقی، تداوم فعالیت‌های ثبت‌نشده به فرسایش حاکمیت قانون، عادی‌سازی دور زدن مقررات و تضعیف اعتماد عمومی به نظام‌های رسمی منجر می‌شود.
- در سطح عدالت اقتصادی، بار مالیاتی و مقرراتی به‌طور نامتوازن بر فعالان رسمی تحمیل شده و انگیزه خروج از بخش رسمی افزایش می‌یابد.

۲ چارچوب مفهومی و تعاریف

- ادبیات اقتصادی تعاریف متعددی از اقتصاد زیرزمینی ارائه کرده است. تعریف رایج، این اقتصاد را شامل فعالیت‌هایی می‌داند که به‌صورت قانونی یا غیرقانونی انجام می‌شوند اما به دلایل مختلف گزارش و ثبت نمی‌گردند.
- برخی صاحب‌نظران اقتصادی، اقتصاد زیرزمینی را مجموعه‌ای از فعالیت‌ها و مبادلات گزارش‌نشده می‌دانند که انگیزه اصلی آن‌ها اجتناب از پرداخت مالیات است. توماس با استفاده از دو معیار «قانونی بودن» و «مبادله در بازار»، اقتصاد غیررسمی را به چهار بخش خانوار، غیررسمی، نامنظم و غیرقانونی تقسیم کرده‌اند.
- برخی بررسی‌های بین‌المللی نشان می‌دهند که گسترش اقتصاد غیررسمی بیش از آنکه با نرخ‌های پایین مالیاتی مرتبط باشد، با فساد و بار بوروکراتیک همبستگی دارد و لذا اقتصاد زیرزمینی پدیده‌ای تک‌علتی نیست و باید آن را نتیجه برهم‌کنش عوامل نهادی، اقتصادی و رفتاری دانست.

۳ چالش‌های اندازه‌گیری و رتبه‌بندی

اندازه‌گیری اقتصاد زیرزمینی با موانع جدی مواجه است که رتبه‌بندی کشورها را نیز با عدم قطعیت همراه می‌کند. مهم‌ترین چالش‌ها عبارت از:

- **پنهان بودن ذاتی فعالیت‌ها**
- **ماهیت غیرقانونی بخشی از مبادلات**
- **فقدان اسناد و سوابق رسمی**
- **سوگیری در گزارش دهی خوداظهاری**
- **نبود ابزارهای آماری متناسب**
- **پویایی و تغییرپذیری سریع شیوه‌های فعالیت**

هستند و لهذا، داده‌های مربوط به اقتصاد زیرزمینی معمولاً با تأخیر زمانی به‌روزرسانی می‌شوند و نیازمند استفاده از روش‌های غیرمستقیم و مدلی هستند.

۴ رویکردهای تخمین اقتصاد زیرزمینی

سه رویکرد اصلی برای تخمین اندازه اقتصاد زیرزمینی مطرح شده است:

- رویکرد «مستقیم» که بر خوداظهاری و پیمایش‌های نمونه‌ای متکی است و با مشکل عدم صداقت پاسخ‌دهندگان مواجه است.
- رویکرد «غیرمستقیم» یا «شاخصی» که از داده‌های کلان مانند مصرف پول نقد، حساب‌های ملی و مصرف انرژی استفاده می‌کند.
- رویکرد «مدلی» که اقتصاد زیرزمینی را به‌عنوان متغیری پنهان در نظر گرفته و آن را از طریق علل و شاخص‌های قابل مشاهده برآورد می‌کند.

۵ الگوهای بین‌المللی مهار اقتصاد زیرزمینی

بررسی کشورهای با سهم پایین اقتصاد زیرزمینی نشان می‌دهد که سیاست‌های مؤثر معمولاً ترکیبی از عناصر زیر بوده‌اند:

- توسعه پرداخت‌های غیرنقدی و شفاف‌سازی تراکنش‌ها
- تقویت قوانین ضدپولشویی و همکاری‌های نظارتی
- اصلاح نظام مالیاتی همراه با افزایش قابلیت اجرا
- استفاده از فناوری‌های نوین برای نظارت و ثبت فعالیت‌ها

تجربه کشورهایی مانند آمریکا، سوئیس، ژاپن، اتریش، لوکزامبورگ و چین نشان می‌دهد که تمرکز بر شفافیت و ظرفیت نهادی نقش مهم‌تری از سخت‌گیری صرف داشته است.

۶ گزینه‌های سیاستی

بنظر می‌رسد، سیاست‌گذار با چند مسیر کلی برای خشکاندن ریشه‌های اقتصاد زیرزمینی مواجه است:

- کاهش انگیزه فعالیت‌های ثبت‌نشده از طریق اصلاح هزینه–فایده تعامل با نظام رسمی
- هم‌راستاسازی سیاست‌های مالیاتی، تأمین اجتماعی و نظارتی
- بهره‌گیری هدفمند از فناوری برای ثبت و ردیابی فعالیت‌ها
- تفکیک سیاستی میان فعالیت‌های غیررسمی و فعالیت‌های غیرقانونی
- استفاده از نتایج مدل‌های مدلی برای طراحی سیاست‌های زمان‌مند

دیگر گزارش‌ها

پژوهشگاه فضای مجازی

گزارش کوتاه سیاستی -۱

گزارشی از پروژهٔ مشترک گوگل و اسرائیل در کابل زمینی انتقال دادهٔ بلو-رامان

پژوهشگاه فضای مجازی

اردیبهشت ۱۴۰۵

پژوهشگاه فضای مجازی

گزارش کوتاه سیاستی -۱۱

خلاصه سیاستی به صورت گزاره برگ دفتر سیاست‌های دیاسپورایی چین

پژوهشگاه فضای مجازی

خرداد ۱۴۰۵

WWW
THECSRI
.IR

«گزارش کوتاه سیاستی» نام دسته‌ای از پژوهش‌های فشرده و مسئله‌محور «پژوهشگاه فضای مجازی» است که با هدف به‌روزرسانی سریع دانش سیاستی مخاطبان طراحی شده است. این گزارش‌ها با خلاصه‌سازی پژوهش‌های تفصیلی، دسترسی سیاست‌گذاران، تصمیم‌گیران و مدیران را به توصیه‌های سیاستی تسهیل می‌کنند.

پژوهشگاه
فضای مجازی